

СТРАХ ПЕРЕД ЗЛОЧИННІСТЮ: НАПРЯМКИ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Страх перед злочинністю до сьогодні не став предметом широких кримінологічних досліджень в Україні і на пострадянському просторі. Ця тема є занадто соціологічною для вітчизняної кримінології, що перевантажена юридизацією та орієнтацією на кримінальне право. Цей ухил має свої історичні пояснення [1, с. 11]. Водночас у світовій кримінології тема страху перед злочинністю є доволі популярною і налічує сотні праць.

Тому ми маємо на меті проаналізувати основні напрямки, за якими досліджувалася тема страху перед злочинністю у США та Європі. Вивчення цієї теми почалося у 60-ті роки ХХ ст. у рамках емпіричних кримінологічних досліджень, зокрема, відповідні запитання ставилися респондентам під час проведення загальнонаціональних віктимологічних досліджень, що почали проводитися у США з 1972 р.

Страх перед злочинністю визначається в науковій літературі переважно з психологічних позицій. Так, К. Ферраро розуміє під страхом злочинності «емоційну реакцію людини на погрозу злочину або на символи, які вона асоціює з ним» [2, р. 85]. Хоча, на наш погляд, ця тема має значний соціологічний зміст, оскільки відповідна емоційна реакція є фактором зміни соціальної поведінки особи.

У сучасній кримінології існує три основних підходи до аналізу страху перед злочинністю: соціально-демографічний, віктимологічний та інвайронментний (від англ. слова *environment* – оточення). Розглянемо кожен з них.

Соціально-демографічний підхід ґрунтується на вивченні реакції різних соціально-демографічних груп на загрозу злочинності у суспільстві. Ідея полягає в тому, що кожна група має свій ступінь вразливості або чутливості до ризику перетворитися на жертву злочину. Вразливими ми називаємо людей, які високо оцінюють імовірність стати жертвою злочину, очікують на серйозні збитки і відчують брак ефективного захисту, профілактичних заходів або можливостей врятуватися, – зазначає Ван Бік Герт (*Van Beek Gert, 2002*) [3]. У свою чергу «вразливість» розглядається у взаємозв'язку трьох факторів: імовірності віктимізації, серйозності очікуваних наслідків і відчуття неможливості контролювати перші два фактори.

Більшість дослідників вказують на високий ступінь кореляції між страхом перед злочинністю й гендером. Чоловіки частіше стають жертвами всіх видів злочинів (за винятком сексуального домагання й зґвалтування), проте жінки демонструють більш високий рівень страху по всіх видах злочинів, що підтверджує й офіційна статистика, і дослідження рівня латентної злочинності [2, 3, 4, 5].

Цей феномен одержав назву гендерного парадокса. К. Кін (Keane, 1998) пояснює цей парадокс тим, що жінки мають високий рівень віктимізації у деяких видах злочинів, які складно виміряти і які є рідкісними для чоловіків [5]. Наприклад, жінки піддаються деяким ледве вловимим формам віктимізації, на зразок сексуального домагання. За результатами досліджень Р. Холл (Hall, 1985) 83% жінок чули небажані висловлення сексуального характеру, до 76% – доторкалися всупереч їхньому бажанню й 72% – зазнавали переслідування чоловіків у громадських місцях. Подібний досвід може призвести до відчуття вразливості й нездатності контролювати власну безпеку, отже, породжує специфічний відтінок страху.

На підставі проведених досліджень К. Ферраро стверджує, що жінки демонструють більший страх перед тими видами злочинів, що припускають особистий контакт зі злочинцем, бо така ситуація може супроводжуватись зґвалтуванням. У свою чергу страх перед зґвалтуванням у жінок обумовлений, на думку Ферраро, по-перше, тим, що багато жінок помилково вважають, що жертву зґвалтування часто вбивають, а по-друге, у потерпілої може виникнути глибоке почуття сорому та побоювання осуду з боку сторонніх [4].

Дослідження М. Уорра (M. Warr, 1985) також показали, що жінки до 35 років бояться зґвалтування більше порівняно з іншими злочинами. А також вважають для себе еквівалентними наслідки таких злочинів, як зґвалтування й убивство.

Ще один важливий фактор уразливості – вік. Основна частина досліджень підтверджує, що чим молодша людина, тим менший рівень страху їй властивий. Але як і у випадку з ґендером, страх перед злочинністю, що виражається людьми похилого віку, фактично перевершує об'єктивний ризик стати жертвою злочину [6].

Цікаво, що ґендер і вік взаємно впливають на страх злочинності, причому ефект віку поміж чоловіками проявляється сильніше порівняно з жіночим середовищем: останні демонструють більш високий рівень страху поза вікової приналежності, а у чоловіків рівень страху зростає з віком. У старших вікових групах ґендерні розбіжності вирівнюються.

Джеймс Гарофало вважає, що низький рівень віктимізації жінок та людей похилого віку є наслідком їхнього страху перед злочинністю [7]. Тобто побоюючись злочинців, жінки й люди похилого віку вживають заходів, які запобігають віктимізації (менше виходять з дому тощо).

У рамках даного напрямку аналізувалися й інші фактори: національність, рівень матеріального добробуту, освіта. Емпіричні дані по США демонструють більш високий рівень страху у представників етнічних меншин, хоча це співвідношення практично є незначним у порівнянні з ґендерними та віковими відмінностями. Взаємозв'язок між рівнем доходів, освітою і страхом злочинності є не-

однозначним, результати досліджень впливу цих факторів – доволі суперечливі. Крім того, деякі вчені говорять про помилковий взаємозв'язок між соціальним класом і страхом перед злочинністю, тому що етнічні меншини, бідні й менш освічені верстви населення концентруються в окремому територіальному просторі, де об'єктивний рівень злочинності вищий.

Віктимний підхід засновано на гіпотезі про зв'язок між попереднім віктимним досвідом людини й рівнем страху перед злочинністю. Це може бути особистий досвід нападу з боку злочинців (пряма віктимізація) або досвід, трансльований близькими, знайомими, через ЗМІ (непряма віктимізація).

Дивно, але емпіричні дані не показують стійкої залежності між прямою віктимізацією і рівнем страху перед злочинністю [3, 4]. Деякі дослідники пояснюють ці результати труднощами у вимірі прямої віктимізації, а також невеликою кількістю жертв злочинів у вибірковій сукупності. Непряма віктимізація, особливо інформація про недавній злочин, скоєний проти близьких, значно впливає на страх перед вбивством, пограбуванням і фізичним насильством. Крім того, К. Хейл (Hale, 1996) припускає, що відсутність особистого досвіду підключає яву, а невідомість посилює страх.

Засоби масової інформації, і понад усе телебачення, грають особливу роль у формуванні уявлень щодо злочинності і розглядаються як чинники непрямої віктимізації. Численні дослідження доводять, що ЗМІ демонструють більше насильства, ніж реальний світ. Бажання здобути якомога більшу аудиторію примушує ЗМІ робити акцент на тяжких та сенсаційних злочинах. Ця тема є занадто розлогою і заслуговує на більш детальне викладення, ніж це можливо зробити в межах даної статті. Але основні висновки досліджень кримінологів щодо впливу ЗМІ на страх перед злочинністю формулюються таким чином: (1) частий перегляд телевізійних програм сам по собі не підвищує страх перед злочинністю, (2) вплив ЗМІ опосередковано двома факторами – характером кримінальних повідомлень (частота, сенсаційність, тип програми, ступінь справедливості її фіналу, локалізація та тип злочину) та особливостями аудиторії (рівні довірливості і тривожності глядача перед переглядом програми, наявність технічної можливості вибору програми) [8].

Той факт, що страх злочинності не явно пов'язаний з віктимним досвідом, підштовхнув дослідників до розробки *інвайронментного* підходу. Акцент робиться на тому, що джерелом страху може бути фізичне або соціальне оточення. Основні сфери досліджень – соціальна згуртованість, урбанізація, благополучність оточення й створення захищеного простору.

Міські жителі демонструють більш високий рівень страху, ніж сільські, а городяни мають більш високий рівень страху, ніж ті, хто живе в передмісті, і це відповідає реальному рівню злочинності в

цих типах поселень [9]. Розвиваючи цю ідею, дослідники стверджують, що фактор поселення тісно пов'язаний із певними особливостями населеного пункту (демографічна гетерогенність, різний соціальний клімат, динаміка змін і росту). Це пов'язує страх злочинності із загальним побоюванням великого міста, страхом ксенофобії або острахом майбутнього.

С. Меррі (Merry, 1981) припускає, що страх перед злочинністю викликаний соціокультурною розмаїтістю сучасного суспільства. Манери й поведження представників інших культур і національностей складно інтерпретувати, що веде до страху й непевності. У рамках даного підходу дослідники Д. Льюїс та М. Максфільд (Lewis & Maxfield, 1980) висунули гіпотезу неблагополучного оточення. Дослідники помітили, що деякі райони дістали репутацію криміногенних не через попередні кримінальні епізоди, а через «символи злочину», які змушують людей оцінювати певне місце як більш ризикований простір, який варто уникати. Таким чином, не тільки реальні, але й символічні загрози можуть створювати емоцію страху [3].

Р. Лагранж та К. Ферраро (LaGrange, Ferraro, 1992) визначають неблагополучність як «порушення суспільних стандартів на низьких рівнях, що сигналізує про руйнування загальноприйнятих норм і цінностей» [3]. Вони розрізняють фізичне й соціальне неблагополуччя. Фізичне неблагополуччя проявляється в дезорганізації фізичного простору (неприбране сміття, занедбані будинки або машини, граффіті, розбиті та забарикадовані вікна). Соціальне неблагополуччя проявляється у девіантному соціальному оточенні (гучна мова, бездомні, жебраки, алкоголіки, наркомани).

Р. Уільсон та Г.Келлінг (Wilson and Kelling, 1985) помітили, що існує страх перед соціальною дезорганізацією, що впливає на страх перед злочинністю. Вони пишуть: «Ми не помічаємо одне джерело страху – страху взаємодії з девіантними особами. Необов'язково зі злочинцями, але з людьми непередбачуваними або із сумнівною репутацією» [2, р. 115].

Чимало досліджень проводиться із практичною метою вивчення поняття «захищений простір» (запропоновано О. Ньюманом 1973 р.), під яким розуміються реальні й символічні бар'єри, чітко окреслена територія впливу, що має покращені можливості для запобігання й уникання злочину. О. Ньюман (Newman, 1973) прийшов до висновку, що для зменшення страху перед злочинністю архітектурний дизайн необхідно спрямовувати на сегментацію суспільного простору на території, які піддаються контролю й сприяють упевненості її мешканців у можливості контролювати місце проживання [3]. Однак не всі дослідники розділяють точку зору Ньюмана. Ж. Уільсон-Доенгес (Wilson-Doenges, 2000) порівняла територіально обгороджені й необгороджені співтовариства

у забезпечених та бідних районах та виявила, що огороження території не веде до істотного зниження рівня злочинності, але значно зменшує рівень соціальної згуртованості серед мешканців [10]. Дослідження А. Врія та Ф. Уінкеля (Vrij & Winkel, 1991) показали також, що страх перед злочинністю зменшується, коли на вулицях часто бувають люди, що виконують свої офіційні обов'язки, особливо якщо вони у формі, а вулиці – освітлені і міщевість достатньо проглядається.

У рамках інвайронментного підходу страхи індивідуального рівня розглядаються як результат впливу оточення. Однак Уорр запропонував розглянути дану проблему з точки зору символічного інтеракціонізму, стверджуючи, що контекстуальні фактори впливають опосередковано – через індивідуальне сприйняття. Дослідження Дж. Гарофало (Garofalo 1979) засвідчило, що страх перед злочинністю залежить не стільки від офіційного рівня злочинності, скільки від індивідуального сприйняття його росту. Більш того, А. Ван дер Вурф (Van der Wurff, 1989) та його колеги запропонували суб'єктивну концепцію «криміналізованого простору», суттю якої є «ступінь сприйняття жертвою ситуації як кримінальної». Останнє визначається трьома факторами: 1) усвідомленням особою своєї привабливості для злочинців; 2) приписуванням кримінальних намірів іншій особі або групі; 3) відчуттям впевненості у збереженні контролю над можливою загрозою або насильством з боку іншого [3].

Отже, чисельність підходів свідчить, що тема страху перед злочинністю не є вичерпаною. Вона потребує дослідження також на матеріалі України. В останні роки відбулася загальна криміналізація українського суспільства, що суттєво впливає на стиль життя пересічних громадян. Досвід американських і європейських кримінологів-соціологів є цінною базою для проведення відповідних дослідницьких робіт на вітчизняному ґрунті.

Список літератури: 1. Рушенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. Х., 2001. 2. Ferraro K. Fear of crime: interpreting victimization risk NY. 1995. 3. Van Beek Gert Fear of crime feeling (un)safe and (in)secure in the risk society // http://statbel.fgov.be/-studies/ac084_en.pdf 4. Ferraro K. Women's fear of victimization: shadow of sexual assault? // Social Forces. 1996. Dec. 5. Keane Carl Evaluating the influence of fear of crime as an environmental mobility restrictor on womens routine activities. // Environment & Behavior. Vol.30. Issue 1. 1998. Januar. 6. Leslie W. Kennedy, Robert A. Silverman The elderly victim of homicide: an application of the routine activities approach // Sociological Quarterly. 1990. Summer. 7. Романова А.В., Яковенко О.С. Социально-психологические последствия страха перед преступностью // Сибирская психология сегодня: Сб. науч. трудов. Вып. 2. Кемерово, 2004 або www.spf.kemssu.ru/portal/psy2004/2.6.htm 8. Linda Heath & Kevin Gilbert Mass media and fear of crime // American Behavioral Scientist. 1996. February. 9. Terance D. Miethe Fear and withdrawal from urban life // Annals of Academy of Political & Social Science. 1995. May/June. 10. Georjeanna Wilson-Doenges An exploration of sense of community and fear of crime in gated communities // Environment & Behavior. 2000. September.

Надійшла до редколегії 02.10.06